

کارکردهای اخلاقی و اجتماعی جامعه منتظر از دیدگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (زید عزه)

زینب عزیزی^۱، طاهره ماهرزاده^۲

چکیده

انتظار به معنی اشتیاق انسان برای دسترسی به وضعی برتر و بالاتر در گرفتاری عمومی بشریت است که سرآمد آن، گسترش عدالت را برای تمام بشریت به ارمغان می‌آورد. اعتقاد به انتظار در زندگی انسان وجود داشته است و از اصیل‌ترین ابعاد روحی انسان سرچشمه می‌گیرد. انتظار و مهدویت به عنوان عقیده و آرمان بسیاری از مسلمانان قرن‌هاست که توسط بزرگان و عالمان، تبلیغ و هدایت شده است. رویکرد جدی این اندیشه زمینه‌سازی برای تحقق جامعه عبودیت‌محور به رهبری انسانی معصوم است که مدیریت آینده جهان و انسان را با توجه به احاطه نسبت به جهان و هستی در دست گیرد. اعتقاد به اندیشه مهدویت به معنای باور به تحقق حکومت عدل جهانی، غلبه اسلام بر همه ادیان، توسعه عبودیت، ریشه‌کن شدن بدعت‌ها و... است. اهمیت این موضوع سبب شده است از جوانب مختلف بررسی شود. جامعه منتظر یکی از موضوعات قابل بررسی است. روش پژوهش حاضر کتابخانه‌ای است و با مراجعه به منابع نوشتاری به توصیف و تحلیل مجموعه سخنان رهبری با تبیین مفهوم انتظار به کارکردهای آن در سه بعد فرهنگی، اخلاقی- تربیتی و سیاسی با رویکرد به نظرات مقام معظم رهبری و با استناد به آیات و روایات پرداخته است. اعتقاد به منجی، سرمایه‌ای بزرگ برای نسل بشر است؛ زیرا این اعتقاد می‌تواند امیدی برای آینده در دل‌ها ایجاد کند. کسب فضایل اخلاقی، آمادگی دفاعی، استقامت اجتماعی و گسترش امر به معروف و نهی از منکر از کارکردهای مهم اعتقاد به انتظار در جامعه است.

واژگان کلیدی: انتظار، جامعه منتظر، کارکردهای انتظار، وظایف منتظران،

سخنان رهبری.

۱. دانش‌پژوه کارشناسی علوم قرآن و حدیث، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی علیه‌السلام العالمیه، عراق.

۲. دکتری تفسیر تطبیقی، عضو هیئت علمی مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی علیه‌السلام العالمیه، ایران.

۱. مقدمه

انتظار و امید به آینده اجتماعی روشن و سرشار از عدالت، امنیت و فضیلت که در آن فرصت‌های برابری برای رشد و کمال وجود دارد و هر کس به میزان تلاش و شایستگی که دارد از امکانات بیشتر برخوردار باشد همواره از آرزوی دیرین بشریت بوده است. بر این مبنا مهدویت و موعودباوری به معنای اعتقاد به یک نجات‌بخش است که در آخرالزمان برای نجات و رهایی انسان‌ها و برقراری صلح و عدالت خواهد آمد. اعتقاد به منجی در ادیان، ملل و اقوام مختلف و با آیین‌ها و فرهنگ‌های متفاوت وجود دارد و در آنها منجی موعود و نجات‌بخش به اشکال و صور گوناگون و متنوعی مطرح شده است. در میان این گروه‌ها شیعه به ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه معتقد است. اعتقاد به منجی موعود منشأ برخی افعال، حرکات، وظایف و کارکردهاست. همه جوامع بشری را می‌توان منتظر دانست، اما این انتظار در ادیان و مذاهب مختلف، متفاوت است. مسلمانان با اعتقاد به اینکه حضرت موعود عجل الله تعالی فرجه زنده است، در میان افراد جامعه حضور دارد، ناظر است، به امور مردم رسیدگی می‌کند و... جامعه خود را اداره می‌کنند و زندگی خویش را بر این باور ادامه داده‌اند. عقیده به انتظار تنها یک باور مثبت به آینده جهان نیست بلکه رفتارها و کارکردهایی را نیز با خود به همراه دارد. در اینکه وظایف منتظران چیست دیدگاه‌های مختلفی مطرح شده است. در پژوهش حاضر مفهوم انتظار و کارکردهای جامعه منتظر تبیین می‌شود. یکی از دانشمندان بزرگ و برجسته شیعه، مقام معظم رهبری هستند که در زمینه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و... کتب و تألیفات زیادی را بر جای گذاشته‌اند. ویژگی ممتاز حضرت آیت‌الله خامنه‌ای لزوم بررسی حتمی بودن مقوله انتظار و مهدویت از دیدگاه ایشان است؛ زیرا ایشان نه تنها فقیه و اسلام‌شناس هستند بلکه مسئولیت امامت و رهبری بزرگ ایران را نیز بر عهده دارند و همین امر موجب می‌شود تا آموزه مهدویت و انتظار را با نگاه یک رهبر اسلام‌شناس که آوازه قدرت رهبری او جهانی شده است و دوست و دشمن به آن اعتراف کرده‌اند، بازخوانی شود. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی، نظرات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون کارکردهای جامعه منتظر در عصر غیبت را بررسی می‌کند.

۲. مفهوم‌شناسی

انتظار از ریشه نظر است که در معانی مختلف مانند چشم‌به‌راه بودن، توقع، درنگ در امور، توقع امری را داشتن و مراقب بودن، نگرهبانی و نوعی امید داشتن به آینده جمع‌بندی شده است.

(معین، ۱۳۷۱، ۳۶۴/۱) برای مفهوم اصطلاحی واژه انتظار، معانی مختلفی آمده که مهمترین آنها عبارتند از:

- انتظار کیفیتی درونی و صفتی نفسانی است که موجب خیزش و ایجاد آمادگی برای امر مورد انتظار در انسان می‌شود. (نیلی‌پور، ۱۳۹۵، ص ۱۱)

- انتظار مفهومی اسلامی و ارزشی فرهنگی است که از آن رفتار فرهنگی معینی سرچشمه می‌گیرد. (آصفی، ۱۳۸۹، ص ۲۲)

با بیان چند دیدگاه مختلف در باب تعریف انتظار، مفهوم‌شناسی برتر انتظار از دیدگاه رهبری بدین‌گونه تحلیل شده است: «دو برداشت از قضیه انتظار و تقرب ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه می‌توان مطرح کرد: یک برداشت منفی و یک برداشت مثبت». برداشت منفی همان چیزی است که استکبار و استعمار در طول سال‌های متمادی کوشش می‌کرد به مردم تزریق کند و برداشت منفی این است که مردم بگویند: «به ما چه و ما چه کاره هستیم که در مقابل ظلم و ستم و... بایستیم. ما منتظر خواهیم ماند تا امام زمان عجل الله تعالی فرجه خودش بیاید و مشکل را حل کند». برداشت مثبت و صحیح این است که اگر امام زمان عجل الله تعالی فرجه می‌آید، پس هر حرکتی و مبارزه، امید و آینده روشنی برای خود خواهد بود. انتظار فرج معنایش این نیست که انسان بنشیند و دست به هیچ کاری نزند و هیچ اصلاحی را وجهه همت خود نکند. معنای انتظار فرج به عنوان عباره اخرای انتظار ظهور این است که مؤمن به اسلام، مؤمن به مذهب اهل بیت علیهم السلام وضعیتی را که در دنیای واقعی وجود دارد عقده و گره در زندگی بشر می‌شناسد. انتظار یعنی امید به پایان زندگی بشریت. انتظار یعنی، دل سرشار از امیدبودن نسبت به پایان راه زندگی. ممکن است کسانی آن دوران را نبینند و نتوانند درک کنند، اما بدون شک آن دوران وجود دارد. می‌توان تعریف انتظار از دیدگاه ایشان را این‌گونه بیان کرد: «انتظار یعنی، اشتیاق انسان برای دسترسی به وضعی برتر و بالاتر و این حالتی است که بشر همیشه باید در خود حفظ کند و پیوسته در حال انتظار فرج الهی باشد. انتظار ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه به معنای انتظار برای پرشدن جهان از عدل و داد و عدالت برای همه انسان‌ها و انتظار رفع ظلم از صحنه زندگی بشر و انتظار فرارسیدن دنیایی برتر از لحاظ معنوی و مادی است».

۳. کارکردهای جامعه منتظر در بعد اخلاقی- تربیتی

انتظار در مکتب تشیع یک حالت انسانی است. انتظار فرج عاملی مهم در جهت خودسازی فردی، اصلاح فرهنگی جامعه، کاهش جرائم و مفاسد است. انتظار ظهور در تمام ابعاد شخصیت انسان اعم از فردی و اجتماعی مؤثر است و همه مناسبات آن را فراگرفته است. در روایتی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انتظار فرج و ثمرات آن به خوبی نمایان شده است: «افضل جهاد امتی انتظار الفرج» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۴۳/۷۴). از این روایت می‌توان به ثمرات انتظار مانند گشایش ابواب رحمت، معرفت و عبودیت، انتظار دریچه فرج و گشایش نشاط، پویایی و آرامش و بردباری و استقامت اشاره کرد.

۳-۱. دوری از انجام گناه

آرزوها و آمال انسان‌ها معیاری خوب برای سنجش میزان رشد، کمال و تعالی آنهاست. حضرت علی عَلِيٌّ در این باره می‌فرماید: «قدر الرجل علی قدر همته» (انصاریان، بی‌تا، ص ۴۷۷). انسان منتظر فرج آل محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بهترین و والاترین ارزش‌ها را دارد. انسانی که آرزوی او حاکمیت دین خدا و معارف اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام بر سرتاسر گیتی است هیچ‌گاه به‌سوی مفاسد و گناهان نمی‌رود و انتظار و آرزوی وی مانع از تمایل او به‌سوی بدی‌ها می‌شود. انتظار عامل مهمی در اصلاح و خودسازی فرهنگی انسان و ارج‌نهادن به شخصیت او است (معینی، ۱۳۹۰، ص ۲۶).

۳-۲. درک حضور امام عَلَيْهِ السَّلَام

شخص منتظر که به وجود امام حی و زنده اعتقاد دارد همواره خود را در منظر امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام می‌بیند و احساس می‌کند که حضرت مراقب او است که اعمال و رفتار او را چه خوب و چه بد می‌بیند. وقتی این اعتقاد در او قوی باشد و خود را در محضر امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام احساس کند دیگر دست به فساد و گناه نمی‌آلاید و از آن وجود گرامی که ناظر و مراقب اعمال او است شرم و حیا می‌کند. آری منتظر راستین امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام این آیه را نصب‌العین خود قرار می‌دهد: «وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَبَّحُوا لِلَّهِ عَمَلَكُمْ وَرَسُولَهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ؛ و بگو که هر عمل کنید خدا آن عمل را می‌بیند و هم رسول و مؤمنان بر آن آگاه می‌شوند، آن‌گاه به سوی خدایی که دانای عوالم غیب و شهود است بازگردانیده شوید و او شما را به کردارتان واقف سازد» (توبه: ۱۰۵).

۳-۳. خوش بینی به آینده بشریت

انسان منتظر به آینده درخشان، امیدوار و خوش بین است. هر قدر در دنیا مفاسد بیشتر شود و دنیای متمدن، جهان بشریت را از کارهای عقلانی و منطقی فاصله دهد و شهوت را بر عقل چیره سازد باز موضع انتظار نقطه امیدی است که به جهان نور کمال و معنویت می‌بخشد. این خوش بینی برگرفته از کلام وحی است که می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ؛ و ما بعد از تورات در زبور (داود) نوشتیم که البته بندگان نیکوکار من ملک زمین را وارث و متصرف خواهند شد» (انبیاء: ۱۰۵). این خوش بینی انسان منتظر را به خودسازی و حرکت به سوی کمال معنوی و فرهنگی سوق می‌دهد.

۳-۴. رهایی از جهل و غفلت

انسان منتظر با امیدواری خود به ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه خود را از قید و بندهای جهل و غفلت رها می‌کند و به برترین جایگاه دست می‌یابد. امام سجاد علیه السلام لیه السلام) در روایتی می‌فرماید: «اهل زمان غیبت حجت، برترین انسان‌های اهل هر زمان هستند؛ زیرا خداوند به آنها چنان عقل و اندیشه و معرفت عنایت کرده است که مسئله غیبت را مانند حضور مشاهده و درک می‌کنند. خداوند متعال آنان را در آن زمان به منزله کسی قرار داده است که در حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با شمشیر جنگیده‌اند» (شیخ صدوق، ۱۴۰۳، ۱/۳۱۹).

۳-۵. کسب فضایل اخلاقی

از دیدگاه اسلام یکی از وظایف مهم خانواده، تربیت فرزندان براساس ارزش‌های دینی است. ارزش‌هایی که هم در سعادت فردی مؤثرند و هم در تأمین سعادت اجتماعی نقش به‌سزایی دارند. یکی از ارزشمندترین و سرنوشت‌سازترین سرمایه‌های دینی، معنوی، اجتماعی و سیاسی اعتقاد به مهدویت است. این آموزه مؤلفه‌ها و عناصری دارد که با الهام از آن می‌توان در تربیت افراد گام‌های مؤثری برداشت. اینک سؤال مطرح می‌شود که نقش اخلاقی و تربیتی اعتقاد به ظهور و تأثیر آن بر جامعه اسلامی را چگونه می‌توان ارزیابی کرد؟

اعتقاد به منجی موجب می‌شود تا شخص منتظر به آن حضرت توجه داشته باشد و از وی تأثیر پذیرد در نتیجه تلاش می‌کند تا مسیر زندگی خود را به گونه‌ای سر و سامان دهد که براساس خواست و رضایت امام عجل الله تعالی فرجه که همان خواست الهی است، حرکت کند و در زندگی فردی و

اجتماعی با الگو قرار دادن امام عنه السلام خود و دیگران را تربیت کند و زینت برای آن حضرت محسوب می‌شود. این مسئولیت در روایات اسلامی نیز مورد توجه قرار گرفته است. امام رضا عنه السلام در این زمینه می‌فرماید: «کونوا زینا و لا تکنوا شینا» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۷۲/۷۵). بنابراین، انتساب شیعیان به امام عنه السلام موجب می‌شود تا از امام عنه السلام تأثیر بپذیرند و از این جهت اثر مثبت و سازنده‌ای بر منتظر دارد و او را وادار می‌کند تا در زندگی خود برخلاف خواست امام عنه السلام حرکت نکند و این خود عامل مهمی برای کسب فضائل اخلاقی توسط منتظران و نشانه‌ای از خودسازی و تربیت اخلاقی متأثر از اندیشه مهدویت و عنصر انتظار و تأثیر آن بر جامعه اسلامی است. در سخنانی از مقام معظم رهبری اهمیت به این تربیت اخلاقی این‌گونه بیان شده است: «بزرگ‌ترین وظیفه منتظران امام زمان عنه السلام این است که از نظر معنوی، اخلاقی، عملی، پیوندهای دینی و اعتقادی و عاطفی با مؤمنین و همچنین برای پنجه‌درافکندن با زورگویان خود را آماده کنند که یکی از راه‌های آمادگی که در واقع می‌توان آن را بنیان و ریشه تمام راه‌ها به‌سوی ظهور منجی دانست، انتظار در تربیت اخلاقی و اجتماعی جامعه منتظر است. اگر این ریشه اصلی درست تربیت و هدایت نشود جز تباهی سرانجامی نخواهد داشت» (ر.ک.، دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵، ص ۱۲۱).

۴. کارکردهای جامعه منتظر در بعد سیاسی-اجتماعی

کارکرد و نقش اجتماعی و سیاسی انتظار اگر از کارکرد اخلاقی بیشتر نباشد کمتر از آن نیز نخواهد بود. یکی از آثار مهم اجتماعی انتظار، ایجاد تعهد و مسئولیت در افراد است. منتظران راستین وظیفه دارند که علاوه بر اصلاح خود در اصلاح دیگران نیز بکوشند.

۴-۱. آمادگی دفاعی

اجتماعات بشری که از اقوام و طوایف مختلف تشکیل شده‌اند از نظر عقیده و مصالح مادی با یکدیگر توافق ندارند بلکه اقوام دیگر از جمله بیگانگان با مسلمانان معارضه می‌کنند. نیروی دفع ضرر و عامل غضب نسبت به دشمن در هر فرد به ودیعه نهاده شده است که در برابر دشمن از خود و مصالح خویش دفاع کنند. جامعه مسلمانان پیوسته باید آماده دفاع از بیگانگان باشند و در موقع لزوم به‌کار بندند تا افراد و اجتماع مسلمانان از خطر تجاوز بیگانگان ایمن شوند. (ر.ک.، دوانی، ۱۳۸۵، ص ۱۳) این امر بر منتظران تکلیف مضاعفی را ایجاد می‌کند؛ زیرا با

عنایت به اینکه یکی از اهداف مهم قیام حضرت حجت عجله الله تعالی فرجه رفع ظلم از جهان است در مصاف حق و باطل زورگویان و ظالمین در سطوح مختلف جوامع انسانی در مقابل امام ایستادگی می‌کنند. آمادگی یاران امام عجله الله تعالی فرجه امری لازم و ضروری است. بنابراین، وظیفه همه معتقدین به ظهور آن است که همواره آمادگی لازم دفاعی را داشته باشند.

۴-۲. بصیرت و آگاهی عمومی

یکی دیگر از آثار انتظار را می‌توان بصیرت و آگاهی عمومی برشمرد. همان‌گونه که انتظار موجب بصیرت فردی است باعث بصیرت عمومی نیز می‌شود. از ویژگی‌های یاران امام عجله الله تعالی فرجه و منتظرین آن حضرت بالابدن سطح معرفت و شناخت نسبت به اجزای مختلف دین در حوزه‌های گوناگون اعتقادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است. نکته مهم این است که این یاران به تدریج در جامعه قبل از ظهور یعنی، جامعه منتظر تربیت شده‌اند و خود از منتظرین هستند، پس جامعه منتظر چنان ظرفیتی دارد که توانسته است چنین افرادی را پرورش دهد و آنها را تربیت کند.

۴-۳. اقتدار و استقامت اجتماعی

آثار دیگر منتظران در باب سیاسی در زمان غیبت ایجاد روح استقامت و پایداری در مقابل سختی‌ها و نابسامانی‌ها و به دنبال آن، تحقق اقتدار اجتماعی است؛ زیرا جامعه‌ای که معیار و موازین دینی را در دستور کار خود قرار داده باشد و با ضوابط ایده انتظار به تربیت افراد پرداخته باشد با اقتدا به دستورات دینی اولیای دینی، اقتدار خاصی خواهد داشت. یاران ویژه امام حجت عجله الله تعالی فرجه که در چنین فضایی تربیت شده‌اند اقتدار و قوت قلب بسیار بالایی دارند و از این جهت ممتاز هستند.

۴-۴. گسترش امر به معروف و نهی از منکر

هرچه معرفت دینی مردم بالاتر باشد مسئولیت‌پذیری آنها نسبت به امور دینی و انجام دستورات الهی نیز بیشتر است. بر این اساس با عنایت بر فرض اینکه جامعه منتظر نسبت به اجرای دین از شناخت خوبی برخوردار است و در ارتباط اجرای دین در جامعه احساس مسئولیت بیشتری می‌کند در نتیجه برای اجرایی شدن فریضه امر به معروف و نهی از منکر تلاش مضاعفی می‌کند.

(عزیزی، ۱۳۸۸، ص ۸۳)

۵. نتیجه‌گیری

اعتقاد به منجی برای جامعه بشری، سرمایه‌ای ارزشمند است؛ زیرا اگر ناامیدی و یأس در فردی زنده شود سعادت و خوشبختی آن فرد از جهات مختلف در معرض سقوط حتمی قرار خواهد گرفت. به همین دلیل جامعه بشری برای رهایی از این خطر بزرگ، ظهور نجات‌دهنده‌ای را انتظار می‌کشد. تحقق این نوید کلی جهانی انسانی در زبان روایات اسلامی، انتظار فرج خوانده شده است. برای رسیدن به زندگی آرمانی در حکومت منتظر، افراد و جوامع اسلامی وظایفی را به عهده دارند. در پژوهش حاضر نقش انتظار در اصلاح فرهنگی جامعه و تربیت افراد از دیدگاه رهبری بررسی شد. کارکردهای جامعه منتظر در بعد اخلاقی-تربیتی و بعد سیاسی-اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری عبارتند از: درک حضور امام عجل الله تعالی فرجه، دوری از گناهان، رهایی از غفلت، آمادگی دفاعی، گسترش امر به معروف و نهی از منکر و... در دو بعد سیاسی-اجتماعی، اخلاقی-تربیتی است.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۰). مترجم: انصاریان، حسین. قم: دارالعرفان.
- * نهج البلاغه (بی‌تا). صبحی، صالح، قم: دار الهجره.
۱. آصفی، محمد مهدی (۱۳۸۹). انتظار پویا. قم: مسجد مقدس جمکران.
۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای. Khamenei.ir.
۳. دوانی، محمد (۱۳۸۵). موعودی که جهان در انتظار اوست. اصفهان: مؤسسه فرهنگی-جهادی.
۴. صدوق، محمد (۱۴۰۳). فقه الرضا، محمد صادق الغراوی. قم: مؤسسه فاطمه الزهرا.
۵. عزیزی، سامی (۱۳۸۸). البیعه و ولایه، محمد صادق الغراوی. قم: مؤسسه جهاد مغنیه.
۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحارالانوار، جعفر علم‌الهدی. قم: مؤسسه آل‌البیت.
۷. معین، محمد (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۸. معینی، محمد (۱۳۹۰). موعودنامه فرهنگ الفبایی مهدویت. مشهد: مؤسسه ثامن‌الحجج.
۹. نیلی‌پور، محمد (۱۳۹۵). انتظار و وظایف منتظران. قم: مسجد مقدس جمکران.